

Ірина Пальшкова

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

В умовах модернізації системи освіти на перший план висувається проблема розвитку особи, здатної адаптуватися до сучасних умов соціально-економічного реформування суспільства. Тенденції зміни загальної ситуації освіти в кінці ХХ – початку ХХІ припускають наступні принципи реформування:

– інтеграція всіх виховуючих сил суспільства (органічна єдність школи і інших спеціальних інститутів з метою виховання підростаючих поколінь);

– диференціація і індивідуалізація в освіті (створення умов для повного прояву і розвитку здібностей кожного школяра, студента);

– демократизація (створення передумов для розвитку активності, ініціативи і творчості всіх суб'єктів освітнього процесу, їх зацікавлена взаємодія, широка участь громадськості в управлінні освітою);

– гуманізація (посилення уваги до особи що кожного навчається як вищій соціальної цінності суспільства, установка на формування громадянина з високими інтелектуальними, моральними і фізичними якостями). У нашому дослідженні культура стосовно людини розглядається як «спосіб життєдіяльності окремого індивіда», точніше за особу, у всіх проявах цієї життєдіяльності: соціальною, трудовою, інтелектуальною, поведінковою і т.д. Виділення культури як способу діяльності спонукає звернутися до категорії «діяльність» і проблемі співвідношення культури і діяльності.

Сьогодні питання гуманізації знайшли віддзеркалення практично у всіх дослідженнях, присвячених цілям освіти і виховання, суті і технології педагогічного процесу (В.П. Андрущенко, Ш.А. Амонашвілі, І.Д. Бех, М. Євтух, І.А. Зімня, І.А. Зязюн, Г.Л. Ільїн, Л.В. Кондрашова, Т.І. Шамова, Е.Н. Шиянов та ін.). В.С. Біблер, І.А. Ільєва, Л.Н. Коган, В.М. Межуєв, Э.В. Соколов і ін. розглядають культуру як зміну самої людини, його становлення як творчій особі. На сучасному етапі багато дослідників указують на необхідність переходу до нової, гуманістичної освітньої парадигми як засобу забезпечення широких можливостей творчої праці, затвердження самоцінності особи і здоров'я людини, його індивідуальності, самоактуалізації і саморозвитку. Але в становленні такої парадигми виявляється, на думку А.А. Вербіцкого, ряд суперечностей між культурою (освіта є механізмом її спадкоємства і розширеного відтворення), що розвивається, і домінуючим поки традиційним способом «передачі» йому (освіті) минулого соціального досвіду.

Розглянути сутність професійної культури вчителя початкової ланки.

Гуманізація освіти розглядається як процес, направлений на розвиток особи як суб'єкта творчої праці, пізнання і спілкування. При цьому розвиток особи складає зміст культури, а освіта є засобом трансляції культури, тобто культура і освіта тісно зв'язані між собою і взаємообумовлені.

У сучасній психології і педагогіці загально визнано, що природне входження дитини в соціальне життя здійснюється через культуру. Тому основне поле діяльності педагога, вихователя – створення культурного середовища для розвитку особи дитини і надання йому допомозі в знаходженні свого місця в культурі (виборі цінностей, середовища життєдіяльності і способів культурної самореалізації в ній). Закономірно, що для здійснення цього завдання необхідне виховання педагога нового типу, здатного ввести дитину в культуру, навчити його бачити, відчувати, думати, забезпечити корекцію індивідуального; розвитку, допомогти адаптуватися до життя і здійснити акти творчої самореалізації і життєвого самовизначення. Соціалізація як функція освіти є забезпеченням засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду, що свідчить про його нормальне, безболісне входження в життя суспільства.

Сьогодні в загальнонауковому плані культура розуміється як соціально-прогресивна творча діяльність людства у всіх сферах буття, свідомості, що є діалектичною єдністю процесів опредмечивання (створення цінностей, норм, знаків, систем і т. п.) і распредмечивання (освоєння культурної спадщини, направлене на перетворення дійсності, на перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особи, на всемірне виявлення і розвиток сутнісних сил людини).

Культура існує як в об'єктивній формі (результати, продукти діяльності, що існують поза їх творцем), так і в суб'єктивній (у вигляді властивих людині характеристик). В останні десятиліття отримали особливий розвиток дослідження в області гуманістичної педагогіки і психології. Вони об'єднують в собі ідеї різних напрямів, течій, шкіл (екзистенціалізм, педоцентризм, педагогічна футурологія). Загальним для її представників є визнання унікальності, неповторності особистості. Мета гуманістичної педагогіки полягає в створенні умов для культивування особистості вихованця і її самовираження (Дж. Дьюї), для самореалізації як прояву таланту, здібностей і дарувань особистості (А. Маслоу), продуктивного особистісного зростання (К. Роджерс). Найточніше і образно мета гуманістичного виховання викладена А. Маслоу, який бачить її в тому, щоб допомогти людині виявити те, що в ньому вже закладене, не нав'язуючи своїх уявлень про нього.

Для розуміння процесу формування педагогічної культури особливе значення мають роздуми і висновки Р. Бернса про людські знання вчителя. На матеріалі конкретних досліджень Бернс показав, що вчителі і викладачі, що володіють позитивною самооцінкою, упевненістю в собі, в своїх здібностях, легко вступають в спілкування з учнями, студентами і тому

ефективніше вирішують педагогічні задачі. Педагогічна культура – явище багатобічне і багаторівневе. Вона існує на рівні суспільства як формована в конкретних історичних і соціально-культурних умовах сукупність найбільш поширених уявлень про навчання і виховання і особливості педагогічних практик; як існуючі норми і традиції виховання (зокрема, сімейного). У конкретному педагогічному співтоваристві (у школі, наприклад) також діє певна педагогічна культура – сукупність етичних, психологічних і професійних позицій, підходів і методів. І, нарешті, у кожного педагога, вчителя або вихователя є своя педагогічна культура – сукупність особистих професійних установок, принципів, прийомів, вироблених на основі досвіду і майстерності.

Узагальнено виразити суть педагогічної культури можна таким чином: педагогічна культура – це деяка сукупність (не просто сума, але система, відкрита або закрита) ціннісних відносин до освіти і дитини, які наочно і практично реалізуються в освітніх процесах. Показниками педагогічної культури (у різних її формах) служать стан і якість освіти, рівень утвореної в суспільстві, культура організації освіти в конкретній школі, майстерність окремого педагога, комунікативна культура.

Методологічна основа при дослідженні проблеми загальнокультурної підготовки вчителя початкової школи спирається на наступні підходи в освіті:

1) антропологічний підхід: вчитель не тільки суб'єкт культури, але і її об'єкт, оскільки він не тільки її відтворює, «опредмечує» культуру в нових поколіннях людей, але і сам є її «продуктом»;

2) культурологічний підхід, де під проблемами педагогічної освіти розуміється оволодіння вчителем загальною і професійно-педагогічною культурою, активне засвоєння педагогічних теорій, цінностей, технологій.

Опановувавши загальною і професійно-педагогічною культурою як «внебіологічним механізмом» передачі соціальної спадковості, вчитель реалізує в своїй практиці культуротворчі функції освіти і педагогіки. Культурологічний підхід до дослідження проблем педагогічної освіти – це сукупність теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, направлених на створення умов по засвоєнню і трансляції педагогічних цінностей і технологій, що забезпечують творчу самореалізацію особистості вчителя в професійній діяльності. Підхід обумовлений тим, що в сучасних умовах конкурентоздатним ресурсом діяльності вчителя, викладача, вихователя є не стільки спеціальні знання, освоєні технології навчання і виховання, скільки загальна і професійно-педагогічна культура, що забезпечує особистий розвиток, вихід за межі нормативної діяльності, здатність створювати і передавати цінності.

Найважливішим визначальним чинником в проектуванні загальної культури майбутнього вчителя є діяльнісний підхід, заснований на

вивченні структури і змісту основних видів і завдань професійно-педагогічної діяльності фахівця конкретного профілю в «справжньому» і проєктованому «майбутньому», тобто «дослідження контура функціонування і контура розвитку сфери даної діяльності в умовах, сучасного стану суспільства, вивчення закономірностей і особливостей реального процесу «творіння». Такий підхід визначає стратегію проєктування загальної культури майбутнього вчителя і створює найбільш гнучкі інваріантні «траєкторії розвитку» і самореалізації особистості майбутнього педагога в професійно-педагогічній діяльності.

Системний підхід до педагогічних явищ дозволяє цілісно розуміти інтеграційні процеси педагогічних систем. Саме цілісність і системність дають можливість осмислити багатоаспектність загальної і педагогічної культури в її етичному, дидактичному, естетичному, інноваційному і інших проявах.

Зміст загальнокультурної підготовки студентів в педвузі повинен відображати, перш за все, процес прогресивних змін якостей особистості майбутнього вчителя у бік його саморозвитку і самореалізації як в навчальному процесі, так і, безпосередньо, в професійній діяльності. Це можливо лише при використанні принципу системності, дотриманні структурної гнучкості в побудові моделі загальнокультурної підготовки і визначенні засобів педагогічної дії на особистість студента в класичній тріаді – навчання, розвиток, виховання, де головним є виховання.

Процес загальнокультурної підготовки розуміється як сукупність змісту, форм, засобів і методів навчання, яке розвиває особисту культуру майбутнього вчителя, визначає її якість і культуройомкість, що веде до подолання формалізму в навчально-виховному процесі.

Суть загальнокультурної підготовки, в процесі якої здійснюється соціокультурний розвиток особистості, полягає в тому, щоб спонукати майбутнього вчителя як основного цінителя і творця культурних цінностей до розвитку себе в культурі. Під загальнокультурною підготовкою майбутніх вчителів розуміється процес, в якому на основі створення цілісної системи умов: єдності змісту, форм, засобів і методів освіти, відбувається духовний розвиток і виховання людини культури і моральності, направленою на пошук шляхів засвоєння і передачі культуротворческого досвіду людства підрастаючому поколінню.

Відчути себе частиною світової культури – важливе завдання для студента педагогічного вузу. Тому методики побудови нових програм повинні враховувати дані як по загальній, так і по професійній культурі і базуватися на наступних положеннях:

- наявність певних потреб у студентів відносно знань, умінь, навичок, що визначають загальну культуру майбутнього фахівця;
- здійснення загальнокультурної підготовки на основі певної моделі фахівця, що визначає конкретні цілі, зміст і методи

- загальнокультурної підготовки;
- розуміння студентами необхідності, важливості, доцільності засвоєння навчальної дисципліни в цілому і її окремих розділів не тільки відносно особистісно значущого сенсу, але і суспільного, професійно-педагогічного значення;
- включення студентів в процес загальнокультурної самоосвіти і самовиховання;
- навчання на високому рівні труднощі, але в той же час посилене для студентів з погляду складності навчального матеріалу і з погляду наявності часу для виконання навчальних завдань.

Таким чином, основними завданнями загальнокультурної підготовки є: формування загальної культури майбутнього вчителя, виховання високих культурних потреб і інтересів, вдосконалення особистісної, діяльностної, комунікаційної культури, усвідомлення свого місця в діалозі культур, а також розвиток культурної і професійно-педагогічної самосвідомості.

Принципи загальнокультурної підготовки в педагогічному вузі повинні бути однакові для всіх факультетів. Їх реалізація багато в чому залежить від бажання і уміння студентів прийняти на себе відповідальність за власну підготовку, у тому числі і загальнокультурну. До даних принципів зазвичай відносять:

1) навчання, освіта і самоосвіта повинно будуватися на особистісній зацікавленості студента, його індивідуальних інтересах, здібностях до засвоєння, трансляції і відтворення культури;

2) бачення студентом перспективи власної підготовки, самоосвіти і самовиховання, де формується здібність до самовідтворювання в культурі, направлена на усвідомлення і цілеспрямоване перетворення навчальної діяльності, в процесі якої знання, отримані студентами, стають основою їх майбутнього професійно-педагогічної майстерності;

3) принцип цілісності навчально-виховного процесу є тією основною ланкою, яка зв'язує знання, уміння, навички, прагнення і інтереси студентів в єдине ціле і служить не тільки орієнтиром, але і визначальним якісним критерієм ефективності процесу навчання;

4) домінантою загальнокультурної підготовки студентів педагогічного вузу повинні стати особистісно – діяльнісний і системний підхід, де кожній особистості пропонують право вибору власної думки, пошуковій діяльності, направлених на вироблення художньо-образного, творчого мислення і культурних якостей майбутнього фахівця, з метою засвоєння внутрішнього, інваріантного плану діяльності для передачі його підростаючому поколінню;

5) розвиток культури майбутнього фахівця неможливий без створення нового педагогічного середовища як особливого культурного простору, що припускає співдружність педагогів і студентів як односторонців культур-

но-освітнього процесу.

Організуючи загальнокультурну підготовку студентів, необхідно виховувати у майбутніх вчителів самостійність мислення, навчити їх не просто вбирати культуру, а в першу чергу самостійно орієнтуватися в ній, відбираючи все необхідне для своєї майбутньої професійної діяльності. Таким чином, функції процесу загальнокультурної підготовки в педагогічному вузі полягають в тому, що вони повинні сприяти: розвитку всіх планів культури особистості майбутнього педагога (особистісного, діяльнісного, комунікативного), куди входить також: розвиток загальнокультурних інтересів і здатності емоційно сприймати і переживати, включатися в культурну діяльність; засвоєння студентами моделей культурно-етичних операцій або дій по відношенню до художньо-естетичних об'єктів і передачі знань, ціннісних орієнтацій традиційного і актуального, сучасного характеру; активізація творчого відношення до навколишньої дійсності, до себе, до справжньої і майбутньої діяльності.

На думку автора, методична культура вчителя початкових класів – це результат системного засвоєння норм і цінностей виховуючого і розвиваючого навчання, творчої діяльності сучасного педагога, культурного потенціалу суспільства. Успішне формування у студентів методичної культури припускає стимулювання ціннісної мотивації навчання; створення необхідного культурно-освітнього середовища; поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників професійно-особистісного становлення; взаємозв'язок теоретичної і практичної підготовки.

Як головний предмет засвоєння виступають цінності, критерії і механізми творчої праці педагога, направленої на збагачення духовного світу дитини, розвиток його пізнавальних сил і здібностей. Пріоритетними видами і формами спільної діяльності викладача і студентів є аналіз педагогічного досвіду; рішення методичних задач; захист проєктів; діалогові лекції; педагогічна практика, що припускає співпрацю і співтворчість всіх суб'єктів освітнього процесу.

Автор відзначає, що широке дослідження даної проблеми почалося в 60-х – 70-х роках, коли була обґрунтована потреба розробки теорії культури як самостійної наукової дисципліни. Це послужило поштовхом до широкої дискусії про зміст поняття «культура», до з'ясування її гносеологічної і методологічної ролі в системі категорій різних соціальних наук. Сьогодні подоланий односторонній підхід до розуміння культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, піддані змістовній критиці визначення культури, що зводили її лише до духовної сфери. Місткість і універсальність поняття «культура» дозволяє розглядати її багатоаспектно.

Неспівпадання трактувань визначення культури викликає використання різних способів її оволодіння, зіставлення з природою, людиною, історією, соціумом. Різні дефініції цього поняття викликають необхідність звернення до тлумачення його не тільки в педагогічному плані, але і в рам-

ках інших наук: філософії, психології і інших наук.

У дослідженні використано декілька філософських підходів:

Аксіологічний – для визначення змісту цінностей як регуляторів і орієнтирів загальної і професійної освіти, оскільки цінності визначають форми діяльності і поведінки майбутнього педагога, за допомогою їх осмислення можна спрогнозувати розвиток особистості майбутнього педагога в процесі її професіоналізації.

Діяльнісний – при дослідженні засобів і способів педагогічної діяльності, педагогічної творчості.

Особистісний – при виявленні необхідних властивостей і якостей особистості майбутнього педагога, для характеристики рівнів розвитку особистої методичної культури.

Особливістю ціннісного підходу є традиція визначати культуру як якусь об'єктивну по відношенню до людини даність – «сукупність досягнень суспільства в його матеріальному і духовному розвитку» (О.Г. Дробницький, В.П. Тугарінов і інші). Діяльнісний підхід до культури ґрунтується на її розумінні як сукупності способів перетворення людських сил і здібностей в об'єктивній соціально-значущій цінності. Особливість третьої позиції полягає в тому, що під культурою розуміються властивості і якості, що характеризують в активно-творчому плані раніше всієї людини як універсального суб'єкта суспільно-історичного, творчого процесу.

Аналіз форм привласнення продуктів культури з педагогічної точки зору дозволив зробити висновок про існування певної кореляції між умовними групами визначень культури і особливостями привласнення продуктів культури. Так, тільки навчання і вивчення, з педагогічної точки зору, не забезпечують в процесі особистісного розвитку повноцінного привласнення продуктів культури. Необхідна ще співтворчість і ціннісне привласнення, залучення до цінностей. Сучасна модель професійного розвитку студента – майбутнього вчителя на відміну від моделі адаптивної поведінки, припускає формування уміння вийти за межі безперервного потоку повсякденної практики, уміння бачити, усвідомлювати і оцінювати різні проблеми, конструктивно вирішувати їх відповідно до своїх ціннісних орієнтацій.

Модель підготовки фахівця в згорнутому вигляді представлена у вигляді навчального плану і комплексу навчальних програм з навчальних дисциплін і видах практик. Розгортання моделі підготовки фахівця здійснюється за рахунок розкриття змісту навчальної інформації і вказівки комплексу навчальних завдань, завдань і вправ, що забезпечують формування системи знань і умінь, сприяючих розвитку професійно значущих особистих якостей. Потенціал вузівського змісту освіти і в цілому процес навчання в справі виховання культури розумової праці у майбутнього вчителя початкових класів розкривається при відповідному цілепокладанні,

організаційно-методичної діяльності, що забезпечує координацію роботи професорсько-викладацького складу факультету, всіх кафедр, що здійснюють професійно-педагогічну підготовку студентів, діагностику і корекцію результатів виховання, а також при спеціальній підготовці студентів до виховання культури розумової праці у молодших школярів за рахунок детального теоретичного і практичного вивчення змісту шкільної освіти, процесу навчання в початковій школі і специфіки виховання культури розумової праці у молодших школярів.

Результативність виховання культури розумової праці у студентів залежить від сформованості їх установки на усвідомлення цього феномена як особистісної і професійної цінності, на практичне освоєння його в суб'єкт – суб'єктній взаємодії з викладачами університету, вчителями, працівниками шкіл і народної освіти на основі професійного діалогу, самоідентифікації з педагогічною професією, сумісного пошуку в справі виховання культури розумової праці у молодших школярів. В термінах цих характеристик культурний педагог – це людина, яка на основі одиничного, конкретного, а потім теоретичного, узагальненого знання наочного миру (об'єктів, явищ, станів), ідеального миру (ідей, уявлень, вірувань) і суб'єктивного внутрішнього світу «Я» (у інтелектуально-емоційно-вольовому, соматичному його прояві) виявляє розуміння значення і сенсу цих світів, норм, правил соціальної взаємодії, зв'язків, відносин цих світів, інших людей, правив і норм їх взаємодії. Розвиток загальної культури майбутнього вчителя в процесі безперервної освіти співвідноситься з якісною зміною освіти.

У визначенні автора, професійна культура є атрибутивною властивістю певної групи людей, яке виступає результатом розподілу праці, що викликала деяке відособлення певних видів суспільної діяльності. Розглядаючи професію як певне соціально-культурне явище, слід виділяти її складну структуру, яка включає предмет, засоби і результат професійної діяльності. При цьому високий рівень професійної культури, головним чином, характеризується здібністю до рішення поставлених професійних задач, рівнем розвитку професійного мислення. Таким чином під професійною культурою розуміється певний ступінь оволодіння членами професійної групи прийомами і способами рішення поставлених соціальних задач. Ми вважаємо, що педагогічною культурою можуть володіти люди, які і не займаються педагогічною практикою, тоді як професійно-педагогічною культурою повинні володіти люди, покликані здійснювати педагогічну діяльність на професійному рівні. Тому інтеграційні особові утворення, що характеризують професійну культуру вчителя слід розглядати як його професійну картину миру, концепцію професійного життя, професійну позицію, індивідуальний стиль духовності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів. – К.: Віпол, 1998. – 200 с.
2. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1990. – 413 с.
3. Библер В.С. Нравственность. Культура. Современность. – М.: Просвещение, 1990. – 320 с.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 204 с.
5. Чернова Ю.К. Профессиональная культура и формирование ее составляющих в процессе обучения. – М.: ТолПи, 2000. – 163 с.